

11. Прищепа Б. Давня Пересопниця / Прищепа Б. // Наукові записки [присвячується 450 – річчю з часу створення Пересопницького Євангелія] / Рівнен. обл. краєзн. музей; голов. ред. Булига О.– Рівне, 2011. – Вип. IX, ч. 1. – С. 47 – 53.
12. Прищепа Б.А. Волинські скарби XI – початок XII ст.. в контексті політичних подій на території Південної Русі/Б.А. Прищепа/ Словянський світ і Україна: збірник наукових праць РДГУ, - Рівне:видавець О. Зень, 2011. – 504с.
13. Рыбаков Б.А. Ремесло Древней Руси /Б.А. Рыбаков – М.: Изд-во АН СССР, 1948. – 791 с.
14. Рыбаков Б.А. Язычество древней Руси / Б.А. Рыбаков – М.: Наука, 1987. – 783 с.
15. Седова М.В. Ювелирные изделия древнего Новгорода (X-XV вв.) / М.В. Седова – М.: Наука, 1981.
16. Седов В. В. Восточные славяне в VI- XIII вв. / В.В. Седов – М.: Наука, 1982.
17. Терський С. Пересопниця: краєзн. нарис / Терський С.- Рівне: Азалія, 2003. – 160 с.
18. Хамайко Н.В. Древнерусские лунницы XI-XIII вв.: проблема происхождения и семантика/ Н.В.Хамайко. - Наукові записки з української історії: Збірник наукових статей. – Вип. 20. – Переяслав-Хмельницький, 2008. – 562 с.

ЛУННИЦІ З КОЛЕКЦІЇ ЗНАХІДОК КАЦ "ПЕРЕСОПНИЦЯ"

УДК 94:[364.322+177.72](477)

Т.Кузьма

ІСТОРИЧНІ ТРАДИЦІЇ ВОЛОНТЕРСЬКОЇ ТА БЛАГОДІЙНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

У статті аналізуються історичні аспекти розвитку явища волонтерства і благодійництва в Україні. В процесі узагальнення вітчизняного досвіду розглядаються шляхи соціальної діяльності благодійників головним чином в кризові періоди, що обумовлюється погіршенням матеріального й психологічного становища громадян, особливо соціально незахищених верств населення.

Ключові слова: волонтер, благодійна діяльність, соціальна діяльність.

The historical aspects of development of the phenomenon of volunteer and charitable activity in Ukraine are analysed in the article. In the process of generalization of home experience the ways of social activity of benefactors are examined, especially in crisis periods. It is stipulated by deterioration of material and psychological status of citizens, especially socially unprotected layers of population

Key words: volunteer, charity work, social activity.

Актуальність проблеми. Події, які відбуваються протягом останніх місяців в нашій державі стали імпульсом до введення в масовий обіг терміну „волонтер”. І це логічно. Важко уявити сьогоденні людину, мешканця навіть найвіддаленішого куточку України, який би не знав значення цього слова та вагомість даного явища. Волонтерська діяльність стала одним з основних напрямків допомоги нашим бійцям на сході країни, а також підтримки внутрішніх переселенців. У світовій практиці найголовнішою ознакою волонтерства є те, що волонтер частину свого вільного (особистого) часу, сил, енергії, знань, досвіду добровільно (без примусу та вказівок „згори”) витрачає на здійснення діяльності, яка є корисною людям і суспільству загалом.

Дилема значущості цього феномену в Україні до недавнього часу викликала зазвичай стримуючі емоції. Лише поодинокі випадки на кшталт проведення Єврочемпіонату з футболу 2012 р. виносили питання волонтерства на передній план. Втім історія волонтерства, благодійництва, безкорисливої допомоги нужденним має доволі тривалу історію, зокрема і на теренах нашої держави.

Вітчизняні дослідники спрямовують свою увагу на зміст волонтерства та механізми і напрями організації волонтерської діяльності. Питання ж історії розвитку волонтерства в Україні вивчене, на нашу думку, недостатньо. Тому метою нашої наукової розвідки є загальний аналіз зародження і розвитку волонтерського руху, а також зондування історичних аспектів здійснення благодійницької діяльності в Україні.

Окремими аспектами дослідження доброчинності та волонтерства у вітчизняній науці і практиці займалися Р.Х. Вайнола [3], Т.П. Голованова [7], О.М. Донік [8], І. Минович [11], Ф.Я. Ступак [15, 16] та інші.

Явище благодійництва та безкорисливої допомоги набуло особливої актуальності в зв'язку з поширенням християнства, де заповіді про милосердя, про любов до ближнього є однією з центральних. У Візантії в дні великих церковних свят імператор виходив на вулиці і сам роздавав милостиню жебракам. Зрозуміло, його приклад наслідували більшість заможних громадян імперії. Саме у Візантії з'явилися перші притулки для безпомічних осіб похилого віку.

Сам термін „волонтер” походить від французького *volontaire* – доброволець. Втім тут яскраво спостерігається загальноєвропейське коріння, адже в латині *volō* значить бажання, намір, і слов'янське „воля” з тієї ж парадигми [5]. Таким чином, в сучасному розумінні, це люди, які цілком безоплатно займаються громадською діяльністю, спрямованою на надання допомоги особам, що перебувають у складних життєвих обставинах, потребують сторонньої допомоги і цим сприяють своїй самореалізації.

В XVII – XVIII ст.ст. у Франції, Англії та інших країнах волонтерами стали називати людей, які добровільно йшли на військову службу [3, с.12]. В той час загальної військової повинності в Європі ще не існувало, і при оголошенні війни країні і

королю йшли служити добровольці. В Україні також існує давня традиція суспільної праці, взаємодопомоги, піклування про ближнього. Осіб, які працювали у цій сфері, називали громадськими діячами, альтруїстами, добродійцями, добровольцями, благодійниками тощо. Настали нові часи і таких людей стали називати по-іншому. Тобто, сучасне, ширше розуміння слово „волонтер” отримало лише в ХХ сторіччі.

Розвиток перших паростків волонтерства та благодійництва розпочинається ще на Русі. В ті часи ініціатива введення певних видів соціальної підтримки часто йшла від князів. Зокрема свідченням цього є такі державні рішення, як укладення в 911 і 945 рр. киявськими князями Олегом та Ігорем договорів з греками „Про порятнунок полонених”, відповідно до яких передбачалися зобов’язання сторін про викуп полонених русичів та греків і повернення їх на батьківщину [4, с. 71].

Князь Володимир у 966 р. видав Указ, яким доручив духовенству й церковним структурам здійснювати опікування й нагляд за лікарнями, лазнями, притулками для одиноких і встановив для благодійних закладів „десятину” [4, с. 71]. Князь Володимир здійснив чимало благодійницьких заходів: заснував училища для навчання убогих дітей, богадільні, запровадив народні свята, на яких влаштовувалося годування бідних, сиріт, вдів, бездомних, роздавалася щедра милостиня. А князь Ярослав Володимирович заснував сирітське училище, де утримувалося триста юнаків незалежно від станової приналежності за рахунок милостині, що збиралася з сусідніх сіл [11, с. 78]. До слова, на разі збір пожертвувань або фандрайзинг – є одним з найбільш поширених видів волонтерства за кордоном.

Велику роль у становленні інститутів благодійництва відіграло християнство. Здавна і дотепер існує традиція діяти на славу Божу, коли добровольці приходять в монастирі допомагати. Взагалі історія волонтерства нерозривно пов’язана з принципами християнських чеснот. Як у мирний, так і у воєнний час Церква надихала свою паству на безкорисливе служіння, допомогу та підтримку ближнього.

Єпископ Переяславський Єфрем, відомий як будівничий „строєній банних і врачевен”, у 1091 р. побудував для бідних і сиріт лікарні, призначив для них медиків, постановив, щоб хворих доглядали й лікували безкоштовно і в інших містах [11, с. 80].

Народними осередками милосердя були благодійні заклади для поранених і старих воїнів Запорізької вільної республіки. При монастирях – Печерському у Києві, Чернігівському, Лебединському монастирі поблизу Чигирина, при Лемківському храмі біля Овруча – скрізь засновувалися шпиталі для німечин, сирітські приюти, богадільні [9, с. 318]. Особливо ця діяльність активізувалася у часи воєнних дій.

Згодом відбулося посилення організаційної діяльності різних установ щодо вдосконалення форм підтримки соціально вразливих верств населення. Зокрема поширення набула соціальна діяльність українських братств – православних громадських об’єднань. Так, у передмістях Львова у XVI ст. було відкрито чотири лікарні; Київське братство мало свою школу та шпиталі для убогих людей, „уломних”, як духовних і цивільних, так і лицарських; у Кам’янці-Подільському функціонував вірменський шпиталі, що утримувався на кошти місцевих мешканців, де лікували хворих різних національностей [3, с. 34].

У середині XVII ст. більша частина України увійшла до складу Російської держави. У міру ускладнення соціальних проблем органи влади, громадськість почали усвідомлювати обмеження приватної благодійності й усталених форм церковно-монастирської опіки, стали шукати нові шляхи до боротьби із жебрацтвом та злидненістю.

Петро I, прагнучи викоринити псевдо жебрацтво, заборонив під загрозою штрафу подавати милостиню безпосередньо тим, хто її просить, а радив благодійникам робити це в шпиталях та інших подібних місцях. Набували поширення різного роду благодійницькі заклади. До прикладу, у 1854 р. було створено „Відомство імператриці Марії”, яке об’єднувало мережу благодійних установ [8, с. 163]. Проте не слід забувати, що саме в цей час у Росії існувало кріпосне право, за якого поміщик міг продати, подарувати чи навіть вбити кріпака. Для таких громадян не було жодного захисту з боку держави. Як виняток, таку особу могли викупити з кріпацтва, що теж було однією з форм благодійництва. Загальновідомий приклад такого благочинства – викуп Т.Г. Шевченка в 1838 р. у поміщика Енгельгардта з кріпацтва. Кошти на викуп поета відшукували способом складчини, яку започаткували відомі російські митці Брюллов, Жуковський, Венеціанов та український письменник Гребінка.

З приходом до влади Миколи I активність у сфері добродійності почала спадати, що було викликано прагненням уряду після повстання декабристів і революційних рухів в Європі поставити під тотальний контроль громадське життя, новою спробою загнати благодійність у жорсткі рамки розроблених державою правил і повного її підпорядкування. Це відбилося й на діяльності зазначених об’єднань, які в 30-40-х рр. XIX ст., відчувачи спад громадської ініціативи, переживали застій. Створення ж нових добродійних товариств ускладнювалося тим, що затвердження статуту кожного з них вимагало найвищого дозволу.

До того ж у березні 1848 р. імператор наклав заборону на заснування нових благодійних організацій, вважаючи, що надавати допомогу нужденним слід шляхом особистих пожертвувань або через Приходи громадської опіки. Ця заборона була скасована 1859 р. [1, с. 4].

Більш впевнено можна говорити про виникнення феномену волонтерства вже з середини XIX століття. 1859 рік вважається роком виникнення волонтерського руху у світі. Саме в цей період відомий швейцарський підприємець Анрі Дюнан, вражений наслідками кривавої битви при Сольферіно, запропонував утворити національні, добродійні організації, які б допомагали пораненим солдатам під час війни, що і стало передумовою для створення Міжнародного комітету Червоного Хреста в 1863 р. [2, с. 12]. В 1864 р. була прийнята перша Женевська конвенція, яка базувалася на ідеалах Дюнана. Принципами, сформульованими швейцарцем керуються і досі волонтерські організації усього світу. В 1901 р. Дюнан став лауреатом першої нобелівської премії миру [2, с. 13].

Не помилимося, коли скажемо, що червонохресний рух в Україні бере свої витoki з того ж таки кінця XVIII ст. Засновник української анатомії та хірургії Петро Андрійович Загорський, який був військовим лікарем під час війни Росії з Польщею, надавав допомогу полоненим і цивільному населенню без розрізнення на „своїх” та „чужих”, і саме тому його вважають предтечею Українського Червоного Хреста.

Зробив свій внесок у народження нових інститутів милосердя у Російській імперії і видатний хірург того часу Микола Іванович Пирогов, більша частина життя якого пов’язана з маєтком на хуторі Вишня біля Вінниці. Тут у 1881 р. він знайшов вічний спокій у церкві-некрополі, де зберігається його забальзамоване тіло у скляній труні, а в центрі Вінниці споруджено величний пам’ятник видатному хірургові.

Українська ланка Товариства Червоного Хреста до Всесвітньої організації увійшла добре організованою. Так, скажімо, у 1900 р. на теренах України вже функціонувала розгалужена мережа червонохресних осередків, лікарень для нужденних та притулків. Під час Першої світової війни, у Києві було відкрито понад сто шпиталів Червоного Хреста. На думку науковців, першими вітчизняними волонтерами по своїй суті можна вважати саме представників Червоного Хреста, який організував добровільний запис у сестри милосердя для роботи в шпиталях та лікарнях для бідних [5].

У післявоєнні роки силами Товариства протягом 20-х років були створені чисельні протитуберкульозні й венерологічні диспансери, станції по боротьбі з малярією, амбулаторії, будинки для безпритульних та інвалідів тощо. За рахунок Українського Червоного Хреста працювали 119 медичних, 206 профілактичних і дитячих закладів. Було відкрито 400 аптек та магазинів санітарії. Навіть, з’являється перший в світі корабель-санаторій на Дніпрі. Працюють санітарні літаки Товариства. Та 1938 року всі, на той час, 6111 закладів Товариства Червоного Хреста України були відчужені, згідно Постанови Ради народних комісарів СРСР [10]. В країні терору боялися спротиву навіть... Червоного Хреста.

Яскравою сторінкою героїчної діяльності червонохресців були роки Другої світової війни. Заслуги вихованок Товариства Червоного Хреста високо оцінив Міжнародний Комітет Червоного Хреста, нагородивши 14 з них медаллю Флоренс Найтінгейл – найвищою відзнакою за гуманізм і милосердя [2, с. 51].

Справедливе визнання здобула створена в 1961 р. патронажна служба милосердя Червоного Хреста. У 1974 р. Постановою Президії ВР СРСР досвід роботи служби милосердя Дніпропетровської організації з обслуговування інвалідів, прикутих до ліжка хворих та одиноких людей похилого віку, був рекомендований для поширення в колишньому Радянському Союзі. 3200 патронажних сестер щороку обслуговували вдома близько 350 тисяч одиноких громадян похилого віку, інвалідів війни та праці. В сільській місцевості, де не було медичних закладів, червонохресними організаціями створено 838 громадських пунктів першої допомоги. Під стягом Червоного Хреста та за сприяння органів місцевої влади було створено і діяло 4 лікарні та 3 хоспіси, 14 денних та 3 стаціонарні відділення, 599 банків одягу та 441 пункт прокату засобів і речей по догляду за хворими [10].

Як пише дослідниця А.Огорчак, „українці завжди опікувалися старими та немічними, вдовами, сиротами. Сильний допомагав слабшому. Великі справи робили разом. Чуйність, ніжність у взаєминах між людьми викликали захоплення у мандрівників, які приходили до нас із далеких країн” [3, с. 23]. Усім відомі імена Костянтина Островського, Петра Сагайдачного, Івана Мазепи, Михайла Грушевського, які не тільки були відомими політичними діячами, але й меценатами і благодійниками.

Головною силою в сфері благодійності були земські й міські установи, громадські організації та окремі приватні особи. Громадськість намагалася оперативно реагувати на конкретні проблеми суспільства, прагнула шукати реальних шляхів поліпшення становища соціально незахищених категорій співвітчизників, виявляла дедалі більший інтерес до заснування і утримання відповідних організацій і закладів.

Особливо це стосувалося купців та промисловців, які добре розумілися на методах найбільш ефективного використання доброчинних капіталів. Ділові люди, зосередивши у своїх руках чималі кошти, були тим соціальним прошарком, який потенційно забезпечував матеріальні передумови для зростання благодійності. До того ж влада завжди високо цінувала зусилля благодійників як додаткове джерело фінансування державних завдань, стимулюючи цей процес відповідними атрибутами. За суттєві пожертвування вони отримували звання, чини, нагороджувалися орденами, входили до „штату Імператорського людинолюбивого товариства» [1].

Звернення промисловців і комерсантів до доброчинності пояснювалося прагматичними чинниками. Індивідуальні пожертви, членство в благодійних організаціях були засобом досягнення офіційного й суспільного визнання – державними нагородами або посадами в місцевих управлінських органах, збільшення авторитету власного імені та покращенням іміджу родини.

В Україні на початку ХХ ст. статус найбільшого благодійного центру мав Київ, де громадська доброчинність набула великих розмірів, а її вплив був відчутним в багатьох сферах життя міста. У Києві найбільше одноразове пожертвування приватної особи за весь час існування міста зробив 1898 р. купець М.П.Детярков, заповівши свої капітали, нерухомість у сумі 2,5 млн. руб. Через чотири роки на частину цих грошей було зведено комплекс благодійних закладів - 13 капітальних будівель, які перебували у віданні міської управи та утримувалися на відсотки з решти пожертвуваних коштів [8, с. 165]. Прикладом вирішення окремими благодійниками такої актуальної соціальної проблеми, як робітниче житло, є спорудження підприємцями Терещенками в Києві нчліжних притулків [8, с. 167].

Соціальна допомога здійснювалася також селянською громадою, яка діяла на засадах самоврядування. Громада, як правило, мала сирітську раду і сирітського суддю, а також притулки для убогих. Українська церква також була духовним осередком, що поєднував у собі храм, школу й шпиталь. На початку ХХ ст. велику соціальну роботу проводило культурно-освітнє товариство „Провсіта”.

З метою ініціювання розвитку україномовного процесу в суспільстві, „Провсіта” влаштувала курси української мови для солдат казарми важкого артилерійського дивізіону, школу початкової освіти (до прикладу, на власні кошти М. Аркаса з 1907 р. в с. Богданівна протягом двох років існувала початкова україномовна школа, одна з не багатьох на півдні України), сплачувалися стипендії збіднілим учням, у 1909 р. було 10 стипендіатів[11, с.81].

Після жовтня 1917 р. волонтерство почало набувати „добровільно-примусового” характеру. Ініціативу, що раніше належала громадським організаціям і приватним особам, повністю взяла в свої руки держава. Як ми уже вище зазначали, остання недержавна волонтерська організація, філія Міжнародного Червоного хреста, була закрита в СРСР ще в 1930-і рр. Втім, це зовсім не означає, що в радянські часи добровольчого руху не існувало. Образ комсомольця-добровольця, що воював в рядах Червоної Армії, відновлюване зруйноване війнами народне господарство, що їхав підкоряти цілину, залишив глибокий слід у свідомості покоління радянських людей. Особливо слід сказати про жінок, які добровільно йдучи на фронт в роки війни відроджували традицію сестер милосердя.

Деякі дослідники виокремлюють ХХ ст. як головну віху в розвитку волонтерського руху. У Європі після закінчення Першої світової війни з’явилися люди, готові надавати допомогу постраждалим у війні. Саме в цей час були створені перші волонтерські організації. Було засновано Координаційний комітет міжнародної волонтерської служби (CCIVS) під егідою ЮНЕСКО зі штаб-квартирою у Парижі.

На початку 90-х років минулого століття волонтерство в нашій країні поступово починає відроджуватися, на кожному кроці стикаючись із безліччю проблем, які, загалом-то, не відомі волонтерам за кордоном.

14 вересня 1990 р. на 11-му Конгресі Міжнародної Асоціації Волонтерів було прийнято Загальну декларацію волонтерів - нормативний акт, який на міжнародному рівні дав визначення змісту та меті волонтерства, закріпив його основні принципи, чітко визначив гуманістичне спрямування, творчий і миротворчий характер волонтерської діяльності [6, с. 10].

Від часів незалежності України державою видано низку нормативно-правових актів щодо підтримки та розвитку волонтерського руху, зокрема, у Законах України „Про соціальну роботу з дітьми та молоддю”, „Про соціальні послуги”, в яких добровільна праця волонтерів визнається як необхідна та суспільно корисна. 10 грудня 2003 року затверджено постановою Кабінету Міністрів України „Про затвердження Положення про волонтерську діяльність у сфері надання соціальних послуг”, яка в 2011 р. втратила чинність у зв’язку з прийняттям Закону України „Про волонтерську діяльність” [13]. Це свідчить про визнання суспільством значущості волонтерської діяльності.

У вищевказаному законі зазначені як правова, так і організаційна сторона створення волонтерських організацій, здійснення їх діяльності. У документі визначено, що діяльність волонтерів здійснюється в добровільному порядку, не винагороджується будь-яким способом, має соціальну спрямованість і не розрахована на отримання прибутку. Волонтерська діяльність є формою благодійництва. Цією діяльністю можуть займатися як окремі волонтери, так і відповідні організації. Волонтером може стати будь-який український або іноземний громадянин, а також людина без громадянства за умови законності перебування в країні[13].

Разом з тим, ще 13 грудня 2007 р. Президент України В. Ющенко підписав Указ про встановлення Дня благодійництва [14]. Свято відзначається щорічно у другу неділю грудня, а 5 грудня - Міжнародний день волонтера.

Окремо слід сказати про волонтерський рух на міжнародному рівні та про ту величезну роль, яку воно відігравало в стосунках між різними державами Європи протягом усього минулого сторіччя і продовжує грати сьогодні. Роком надання волонтерству міжнародного статусу вважають 1920-й. Тоді, негайно після закінчення Першої світової війни, однієї з найбільш руйнівних за всю історію Європи, групи волонтерів з Англії, Німеччини, Австрії, Швеції, Франції, вчорашні солдати та вчорашні вороги, зібралися разом, щоб відновити село поблизу Вердена. Село було повністю знищене в битві, яка забрала понад мільйона життів.

Це безпрецедентна подія спричинило за собою створення найстарішої міжнародної волонтерської організації - SCI або Service Civil International (Міжнародна Громадянська Допомога - франц.). Слідом за Червоним Хрестом та SCI дуже скоро виникли такі міжнародні добровольчі об’єднання як British Volunteer Programme (Британська волонтерська програма), US Peace Corps (Корпус Миру), Deutsche Entwicklungsdienst (Німецькі послуги) тощо.

На сьогоднішній день волонтерських організацій, що мають міжнародний статус, можна нарахувати сотні. Зокрема, деякі з них працюють під егідою ООН і ЮНЕСКО. Їх волонтерів зустрінеш всюди, в місцевостях, потерпілих від військових конфліктів, екологічних, гуманітарних катастроф. Вони ведуть будівельні роботи, надають гуманітарну, медичну та психологічну допомогу, працюють з біженцями, ВІЛ-інфікованими, дітьми та інвалідами, беруть участь в освітніх програмах. Адже більшість з них - професіонали, що пройшли відбір і отримали серйозну підготовку. У зарубіжному волонтерстві існує також широка практика міжнародного обміну. Приміром, будь-хто сьогодні має можливість відправитися приводити в порядок кладовище у Польщі, або допомогати в реставрації середньовічного замку в Німеччині, або обробляти рисові поля у В’єтнамі. Зрозуміло, така робота не обіцяє ніякого прибутку, зате гарантує моральне задоволення і масу нових вражень.

На закінчення, повертаючись до аспектів волонтерства і благодійництва в Україні, хочеться висловити надію, що багатющі традиції, які мало колись це явище в нашій країні, не померли і не помруть, а будуть і далі розвиватися і процвітати на благо всього людства, в ім’я миру на землі і щастя кожного. А багатий соціальний досвід опіки, безкорисливої допомоги та благодійництва стане, та й вже стає тим моральним підґрунтям, на основі якого формується громадська думка та уявлення суспільства про необхідність соціальної підтримки населення саме державою як запорука забезпечення прав, які має будь-яка людина.

Джерела та література

1. Благодійність: традиції і сьогодення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://shevcbcs.kiev.ua/objects/files/obj9431/gallery1223462012.doc>. – Назва з екрана.
2. Буасьє П. Первые годы Красного Креста / П. Буасьє. – М.: Международный комитет Красного Креста, 1994. – 154 с.
3. Вайнола Р. Х. Волонтерський рух в Україні: тенденції розвитку / Р.Х. Вайнола, А.Й. Капська, Н.М. Комарова та ін. – К.: Академпрес, 1999. – 112 с.
4. Васильєва О.В. З історії милосердя / О.В. Васильєва // Соціальний захист. – 1994. – № 4. – С.71-72.
5. Волонтерська діяльність в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://knowledge.allbest.ru/sociology/2c0a65625a3bd68a5d53b88421316c36_0.html. – Назва з екрана.
6. Всеобщая декларация волонтеров // Вестник благотворительности. – 1997. – №1. – С. 10-15.
7. Голованова Т.П. Волонтерство в соціальній роботі як феномен цивілізованого суспільства / Т. П. Голованова, Ю. А. Гапон. – Запоріжжя, 1996. – 134 с.
8. Донік О.М. Благодійність в Україні (XIX - початок XX ст.) / О.М.Донік // Український історичний журнал. – 2005. – № 4. – С.159-177
9. Крип'якевич І. Історія України / Відп. редактори Ф.П. Шевченко, Б.З. Якимович — Львів: Світ, 1990. — 520 с.
10. Літопис, в який добротворці України вписують щодня нові сторінки: До 95-річчя Товариства Червоного Хреста України: віхи історії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lviv-redcross.at.ua/blog/2013-04-13-1494>. – Назва з екрана.
11. Минович І.Історичні корені й традиції благодійництва / І. Минович // Соціальний захист. – 1996. – № 4. – С. 77 – 87.
12. Про благодійну діяльність та благодійні організації: Закон України 5 липня 2012 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 25. – ст. 252.
13. Про волонтерську діяльність: Закон України від 19 квітня 2011 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 42. – ст. 435.
14. Про встановлення Дня благодійництва: Указ Президента України від 13 грудня 2007 р. // Урядовий кур'єр. – 2007. – 14 грудня. – С. 11-13.
15. Ступак Ф. Я. Благодійність та суспільна опіка в Україні (кінець XVIII – початок XX ст.) / Я.Ф.Ступак // Сіверянський літопис.– 2011.– № 3.– С. 111-113.
16. Ступак Ф. Я. Історичний досвід соціальної допомоги в містах / Ф. Ступак // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – 2003. – № 5. – С. 195-199

УДК 711.424.6

В. Петрик

ВІД ГОРОДА ДО МІСТА - ТРАНСФОРМАЦІЯ УРБАНІСТИЧНОЇ СТРУКТУРИ МІСТ
ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ (КОРОЛІВСТВА РУСИ) У XIII-XIV СТ.

У статті розглянуто передумови та процеси формування нових елементів розпланувальної структури міст Галицько-Волинської держави (з 1253 р. - Королівства Русі) на прикладі Холма. Представлено місце і роль урбаністики Галицько-Волинських земель в архітектурних процесах Центрально-Східної Європи XII-XIV ст. Територія Галицько-Волинської держави, що завдяки тісним політичним та економічним зв'язкам з Візантією, Угорщиною, Польщею, Чехією відігравала вагомий роль у творенні культурного простору Центрально-Східної Європи.

Ключові слова: Галицько-Волинська держава, Королівство Русі, Холм, Данило Романович, город, місто.

The article discusses the background and the formation of new elements rozplanuvальноi structure of cities of Galicia-Volyn state (from 1253 - Kingdom of Rus) by the example of Hill. Submitted place and role of urban Galicia-Volyn land in the architectural process of Central and Eastern Europe, XII-XIV centuries. The territory of Galicia-Volyn state that due to the close political and economic relations with Byzantium, Hungary, Poland, the Czech Republic has played a significant role in the creation of cultural spaces of Central and Eastern Europe.

Keywords: Galicia-Volyn state, the Kingdom of Rus Hill, Daniel R., garden, city.

Переломний етап в урбаністичному розвитку західноукраїнських земель припадає на період XIII-XIV ст. - час існування Галицько-Волинської держави (або ж королівства Галичини і Володимирії, Королівства Русі). Початок цього державного утворення припадає на 1999 р., коли володимирський князь Роман Мстиславович став княжити в Галичі. Короткий період його активної військової і політичної діяльності не залишив свідчень активних містобудівних перетворень. Водночас літописні джерела описують активну містобудівну діяльність його синів - Данила та Василька Романовичів, що припадає на середину - другу половину XIII ст., коли в Центральній Європі розпочинаються активні процеси локації міст на німецькому праві. Використання нових європейських досягнень в будівництві та містобудівному праві українськими володарями у зв'язку з їхніми тісними контактами на династичному та військово-політичному рівні є важливим питанням для історії української урбаністики.

Дослідження функціонально-просторової організації та архітектурно-планувальної структури дають можливість визначити етапи розвитку містобудівних структур найбільших міст Галицько-Волинської держави (переважно - княжих столиць). В майбутньому, очевидно, із накопиченням інформації про елементи планувальної структури інших міст (городів) таку модель можна буде апробувати на прикладі усіх міських поселень того часу, виявити основні тенденції та особливості, характерні регіональні відмінності їх розвитку.

На рубежі XII-XIII ст. суттєво змінюються засади та форми оборонного будівництва Центрально-Східної Європи. Значний вплив на формування нових принципів побудови оборонних споруд став досвід Хрестових походів [8, с.105], нові форми та засоби ведення військових дій [3, с.219-220], піднесення фінансової та військової значимості аристократії - введення т.зв. "імунітетів", а також - закладення міст "на праві" королями [6, с.16]. Особливо активно такі процеси відбувались за володарювання Данила Романовича (Галицького) та його брата Василька.

Апогеєм містобудівної діяльності Данила Романовича було заснування нової столиці, яка одразу планувалась як майбутня резиденція володаря великої держави (мкороля-?) - города Холма. У видітному стратегічно регіоні, в межиріччя Вепру та Бугу, на берегах ріки Угерки, Данило (тоді ще Володимирський князь) засновує близько 1234-37 рр. новий город. Із самого початку Холм є його головною резиденцією і водночас - символом нового геополітичного спрямування його діяльності. В 40-х рр. XIII ст. Холм стає, по суті, столицею Галицько-Володимирського князівства, а згодом - Королівства Русі - аж до смерті Данила. Це був результат свідомої політики Данила Романовича. Свідченням цього є, перш за все, перенесення до Холма єпископського осідку з Угровська, а також оповідь у Галицько-Волинському Літописі про активну розбудову та подальші відбудови міста Данилом.

З літопису випливає, що Данило Романович здійснив принаймні три етапи розбудови Холма: "І поставив він [Данило] великий городок [перший період], та, побачивши, що Бог помічником йому, а Іоанн підпомагає йому с, спорудив він інший город... став він прикликати приходнів - німців і русів, иноплемінників і ляхів. Ішли вони день у день ... і наповнили вони дворами навколо города поле і села"[2, с.843]. Вже, імовірно, на першому етапі були здійснені масштабні будівельні роботи з влаштуванням дерев'яно-земляних конструкцій для укріплення схилів пагорба і зведення зовнішніх мурованих стін товщиною 2,2 м, кладених на вапняно-піщаному розчині з великих тесаних блоків сірого пісковика та місцевого глауконітового пісковика ("зеленого холмського каменю") [5] - це поки що найраніші відомі нам оборонні кам'яні стіни княжого двору на терені Галицько-Волинської держави.

В другому періоді були споруджені муровані церкви Пресвятої Трійці, Івана Золотоустого, Кузьми і Дем'яна, а також висока вежа-донжон. Третім етапом стало відновлення Холма Данилом після пожежі "в Куремсину війну" у 1257-59 рр. - було відбудовано міські укріплення, церкви, споруджено "превелику церкву ...на честь пресвятої приснодіви Марії, величиною і красою не меншу од тих, що були раніш..." [1, с.420]. Складна будівельна історія цього комплексу зараз є предметом археологічних досліджень експедиції Інституту археології та етнології Польської академії наук, що розпочала дослідження Данилової резиденції у 2010 р. [10].

Згідно аналізу матеріалів найновіших досліджень можна констатувати, що на середину XIII ст. Холм складався з города, підгороддя (посаду) та численних передмість. Город і підгороддя мали свої системи фортифікацій. Резиденція Данила знаходилась на території т.зв. "Високої гірки" - рукотворного насипу, що підноситься над тереном города на 10-12 м. Площа цього пагорба становить близько 0.3 га, города - близько 2 га, підгороддя - близько 3.5 га. Загальна площа заселеної території міста у XIII - XIV